

היבול הספרותי שמסביב למשפט אייכמן

אריה סגל

הכל מודים, שאחת התוצאות הבולטות והחיוביות ביותר של משפט אייכמן היא חידוש התעניינותו של הציבור, היהודי והלא-יהודי, בכל רחבי העולם בפרשת רדיפתם והשמדתם של בני העם היהודי באירופה בשנות השלטון הנאצי, וחידוש תשומת הלב לסכנות הנשקפות לאנושות כולה ממשטרים דומים לזה של היטלר בגרמניה. התעניינות מחודשת זו באה לידי ביטוי, בין השאר, בעלייה מפתיעה במספר הפרסומים החדשים על נושאי השואה היהודית. פרקי זכרונות אישיים, תיאורים כלליים, מחקרים מדעיים ודברי הגות החלו להופיע בקצב הולך וגובר, ועדין מוקדם לקבוע את מלוא היקפו ולהעריך את חשיבותו של יבול ספרותי זה. מובן, שמקום ראשון בין הפרסומים האלה תופסים הספרים הדנים באייכמן עצמו ובתפקיד המיוחד שמילא במנגנון ההשמדה הנאצי. יש להניח, שעל נושא זה יופיעו עוד חיבורים ומאספים לאחר תום המשפט, כשעיתונאים וחוקרים יוכלו לנצל את כל החומר התעודתי העצום, שנאסף ורוכז לצורכי המשפט. ברשימתנו זו ננסה לסקור בקצרה רק חלק מהספרות הזאת, במידה שהיא ראוייה, לפי דעתנו, לתשומת לבו של קהל הקוראים.

כשהועלה שמו של אייכמן לכותרות העיתונים, ובמיוחד לאחר שנגולו פרטי ההאשמה הכבדה, שייחסה לו תפקיד מרכזי וראשון במעלה בתכנונו, ניהולו וביצועו של מסע ההשמדה, תמהו בוודאי לא מעטים, כיצד קרה הדבר, שדווקא רב-פושעים זה לא נאסר מיד אחר המלחמה, ולא נידון יחד עם מאות פושעי מלחמה אחרים, שמהם היו שמילאו תפקידים פחותים ואף היו נתונים למרותו וסרים לפקודתו. הנסיבות המיוחדות שהביאו לגילוי ולכידתו, עוררו אף הן התעניינות וסקרנות מרובה, מה גם שלכידתו והעברתו לישראל גררו אחריה סכסוך בינלאומי, שהגיע עד למוסדות האומות המאוחדות.

זיכרונותיהם האישיים של שני אנשים, שהקדישו שנים רבות של חייהם לעיקוב אחר אייכמן ולנסיונות לגלות את מקום סתרו, מסבירים במידה רבה את התמיהות האלה. שמעון ויזנטאל¹ וטוביה פרידמן² עסקו בשנים הראשונות לאחר גמר מלחמת העולם השנייה בחיפוש אחרי פושעים, שהשתתפו במעשי הפשע נגד בני עמם, ובאיסוף עדויות ותעודות להוכחת אשמתם בפני בתי הדין שהוקמו לצורך זה. נציגי הסוכנות היהודית בווינא היו הראשונים, שהפנו את תשומת לבם אל השם "אדולף אייכמן", שהיה לו מקום "מכובד" ברשימות הפושעים, שנערכו עוד בשעת המלחמה בעזרת הניצולים הבודדים, שהצליחו להגיע לארץ ישראל. אך פרט לשמו, דרגתו ותואר תפקידו לא היו אז בידי אנשי הסוכנות שום פרטים, שהיו עשויים להועיל לאלה שהוטל עליהם לגלותו ולהביא למאסרו. יתר על כן, הם נוכחו במהרה לדעת, שבניגוד למנהגם של שאר נושאי המשרות והתפקידים ברייך השלישי, נמנע אייכמן במכוון ובהצלחה מכל פרסומת אישית, ואפילו בקרב הצמרת הנאצית ידעו רק בודדים על היקף פעולתו ורוחב סמכויותיו, שלא עמדו בכל

¹ Simon Wiesenthal: Ich jagte Eichmann; Tatsachenbericht. – Gütersloh, Sigbert Mohn, 1961. 254p.

מהד' עברית: שמעון ויזנטל: הרדיפה אחרי אייכמן – ירושלים, ווייס, 1961. 279 ע'.

² Tuvia Fiedman: The Hunter. – London, Anthony Gibbs & Philips, 1961. 299p.

מהד' עברית: טוביה פרידמן (הצייר): 15 שנים רדפתי אחרי אייכמן. – ירושלים, אחיאסף, תשכ"א, 160 ע'.

יחס לדרגתו הנמוכה. רק לאחר מאמצים רבים ובעזרת תחבולות מחוכמות הצליחו להשיג תמונה מיושנת של אייכמן, שהופצה מיד בין המוסדות והשלטונות השונים שטיפלו בפושעי מלחמה ובשבויים. הוריו ואחיו של אייכמן המשיכו אמנם להתגורר בלינץ (ובעיר זו קבע גם ויזנטאל את מושבו), אשתו וילדיו נמצאו באוסטריה, אך כל הנסיונות לגלות קשרים ביניהם לבין הנמלט עלו בתוהו. נמצאו אנשים שהעידו, כי ראו את אייכמן בימים האחרונים של המלחמה באותו איזור של אוסטריה, שבו ריכזו שלטונות הס"ס חלק ניכר מהרכוש הנגזל, וטמנוהו שם בהרים ובאגמים, כשנתברר שהמפלה היא בלתי נמנעת. אך – משם נעלמו עקבותיו; היו אף שטענו, שהוא נהרג באותם הימים. לאמיתו של דבר הועילו לו "צניעותו" ו"ענוונותו" להתערב בין מאות אלפי שבויי המלחמה, שנעצרו ורוכזו אז על ידי מדינות הברית במחנות. עד מהרה קמו, כידוע, ארגונים חשאיים, שעזרו לפושעים מסוגו של אייכמן לעבור ממחנה למחנה, משנתגלתה סכנה לגילוי זהותם. מעזרה כזו של אחד הארגונים נהנה גם אייכמן, עד שנעלם לחלוטין, תחת שם בדוי, למשך כמה שנים בביתו של איש ס"ס לשעבר בצפון גרמניה. עקשנותם של אנשים כוויזנטאל ופרידמן, שלמרות כל הקשיים והכישלונות לא השלימו עם העובדה, שדווקא רב-טבחים זה יימלט מעונשו, מעוררת כבוד והערצה, מה גם שבחלוף השנים נראו הם בעיני רבים כטרדנים מופרעים, שאינם יכולים להשתחרר מהסיוט שעבר עליהם. הם מעידים על עצמם, שלא פעם תקפם ייאוש עמוק נוכח האדישות הגוברת של העולם בכלל, ושל הציבור היהודי בפרט, שחדל לתמוך בהם ולא שעה עוד לקריאותיהם ופניותיהם. עם זאת המשיכו ללא ליאות לצרף פרט לפרט, לעקוב אחרי כל שמועה שהגיעה לאוזניהם, ולשחזר את הביוגרפיה של אייכמן, בפרט את צעדיו לאחר מפלת גרמניה, שהפך בין-לילה לפליט אלמוני הבורח על נפשו. הגדיל לעשות בכך ויזנטאל, שמספר פעמים הגיע כמעט לפתרון התעלומה ונדמה היה לו, שטרפו כבר נלכד במלכודתו, אלא שבכל פעם נתברר שאיחר את המועד בימים או אף בשעות מספר... מסיבות מובנות יישארו הפרטים, שהביאו סו"ס לגילוי מחבואו של אייכמן בארגנטינה, עוד זמן רב לוטים בערפל, אך אין ספק, שממצאיהם של ויזנטאל ופרידמן שימשו בסיס לכל החקירות שקדמו למעצרו, ושעבודתם המסורה במשך 15 שנים, איפשרה את הסיום המוצלח של רדיפה זו.

ערכם ההיסטורי של שני ספרים אלה, ובמיוחד ספרו של ויזנטאל, עולה בהרבה על ערך תיאור מאבקם האישי לתפיסת אייכמן. קיימת ספרות עצומה ומגוונת על משפטי פושעי המלחמה ועל האספקטים החוקיים והפוליטיים של משפטים אלה. אולם אין ברשותנו אלא ידיעות מעטות על הפעולה הענפה, שקדמה לעצם עריכת המשפטים, על המאמצים לעצירת הפושעים ולכינוס חומר ראיות נגדם. הערבוביה שהשתררה בגרמניה ובגרורותיה לאחר המלחמה; "נדידת העמים" של מאות אלפי העקורים שניסו לחזור בהקדם לארצות מולדתם, או להגר לחלקי עולם אחרים; חוסר שיתוף פעולה מצד חלק מהשלטונות המקומיים; התחלופה של המלחמה הקרה והמתחיות ההולכת וגוברת בין המזרח והמערב; חוסר ניסיון וכשרון אצל מרבית עובדי הוועדות השונות של מעצמות הברית לטיפול בפושעי מלחמה – כל אלה הכבידו על המלאכה, הקשה בלאו הכי, ולעתים קרובות סיכלו את מאמציהם של אלה ששאפו בכנות לביצוע העקרונות, שנתקבלו על ידי מנהיגי המעצמות בעת הקרבות. ויזנטאל אינו היסטוריון ואינו מתיימר לתת לנו תיאור שיטתי ומסודר של הבעיות והנסיבות האלה. אך ספרו הוא מקור חשוב לידיעה והבנה של הבעיות האלה, וכשרונו הספרותי של המחבר מקל על קריאתו, למרות הנושא העגום שבו הוא מטפל. לא כן ספרו של

פרידמן, שהוא יותר אישי (ולעתים קרובות אישי יותר מדי), דבר הפוגם הרבה בערכו הכללי, אם כי יש בו השלמת מה לספרו של ויזנטאל.

סקירה קצרה ותמציתי של הפרשה נותן משה פרלמן,³ שלרשותו עמדה כנראה אינפורמציה טובה, במיוחד לגבי השלבים הסופיים של הרדיפה, שלהם הוא מקדיש מקום נרחב. מובן וטבעי הוא, שמבחינה כמותית באים במקום הראשון הספרים על אייכמן עצמו. שבועות מועטים בלבד לאחר שנודעה תפיסתו ברבים, הזדרזו כמה מולי"ם בארצות הברית והוציאו לשוק ספרונים^{4, 5}, בעלי שמות וכותרות מרעישים, בהם סיכמו עיתונאים מוכשרים את המעט שהיה ידוע על אייכמן מתוך הפרוטוקולים של משפטי נירנברג ומתוך אוספי תעודות ומקורות לתולדות השואה. אף אחד מהספרים האלה אינו עשוי להעשיר את ידיעתנו. אין הם מכילים דבר, שהקורא אינו יכול למצאו בספרות המקצועית המרובה. לסוג זה משתייכים גם הספרים שפורסמו לאחר שוך הסערה הראשונה, באמריקה, בצרפת, באיטליה, ובארצות אחרות.^{6, 7, 8, 9, 10} המפורט והמעולה ביניהם הוא עיבודו של ריינולדס לפי רשימותיהם של אפרים כ"ץ וצבי אלדובי¹¹, הטוענים שהם עסקו שנים רבות באיסוף החומר על אייכמן, ראינו עשרות אנשים שהיו קשורים בו, ואף השיגו העתק מזיכרונותיו שנכתבו בארגנטינה (מסמך זאסן שהובא לאחר מכן כמוצג מטעם התביעה בפני בית המשפט). הצד השווה שבכל הספרים האלה הוא, שהם מגישים תערובת, פחות או יותר מוצלחת, של קיצור תולדות השואה עם ביוגרפיה מקוטעת של אייכמן.

חיבור ספרים יסודיים יותר דרש, כמובן, יתר זמן, מקצועיות והתעמקות בנושא. עד עתה זכינו רק לספרים מעטים המעידים על טיפול של בעל מקצוע. החשוב ביניהם הוא מחקרו של רוברט קמפנר,¹² ששימש פרקליט התביעה האמריקנית בעת משפטי נירנברג. הוא סוקר את התפתחותה של מדיניות הנאצים לגבי היהודים מאז עלותם לשלטון, ומתאר את ייסודה, תפקידיה ופעולתה של המחלקה המיוחדת לטיפול בבעיית היהודים במשרד הראשי לבטחון הרייך. באורח טבעי ובכורח העובדות תופס אייכמן מקום מרכזי בכל תיאור מעין זה, אלא שאחת ממעלות הספר היא בכך, שהוא קובע את מקומו הנכון של אייכמן במסגרת הכללית ובמבנהו של המוסד, ומצביע שוב ושוב על שיתוף הפעולה הנמרץ, שהיה קיים בין לשכתו לבין מחלקות משרד-החוץ ורשויות אזרחיות וצבאיות אחרות. בסדר ובשיטתיות מופתיים מעלה המחבר את התכניות השונות לפתרון בעיית היהודים, דרכי התגבשותן וביצוען של תכניות אלה והתאמתן למציאות הפוליטית, שהייתה משתנה משנה לשנה ומארץ לארץ, החל משלילת זכויות האזרח מיהודי

³ Moshe Pearlman: The Capture of Adolf Eichmann. – London, Weidenfeld and Nicholson, 1961. מהד' עברית: משה פרלמן: איך נתפס אייכמן. – תל-אביב, עם עובד, 1961. 191 ע'. 179p.

⁴ John Donovan: Eichmann; man of slaughter. – New York, Aron Books, 1960. 109p.

⁵ Comer Clarke: Eichmann; the man and his crimes. – New York, Ballantine Books, 1960. 153p.

⁷ François de Montfort: Adolf Eichmann, levezvous! – Paris, Presses de la Cité, 1961. 185p.

⁸ Victor Alexandrov: Six millions de morts; la vie d'Adolf Eichmann. – Paris, Plon, 1960. 218p.

⁹ Henri Ludwigg: Jo sono Adolf Eichmann; la storia di un Tedesco. (Traduzione dal Tedesco). – Milano, Sugar editore, 1961. 251p.

¹⁰ Philip Paneth: Eichmann; technician of death. – New York, Speller and Sons, 1960. 239p.

¹¹ Quentin Reynolds, Ephraim Katz, Zwy Aldouby: Minister of death, the Adolf Eichmann story. – New York, The Viking Press, 1960. 246p.

¹² Robert M. W. Kempner: Eichmann und Komplizen. – Stuttgart, Europa-Verlag, 1961. 451p.

גרמניה עצמה, גזל רכושם ושבירת מטה לחמם במטרה לאלצם להגר בקצב מהיר מהארץ, ועד לוועידת ואנזה המפורסמת, בה נמסר על פתיחת מסע ההשמדה הפיסית של היהודים בארצות הכבושות בידי גרמניה או נתונות למרותה, ולועידות אחרות, שבהן נידונו פרטים טכניים ומדיניים שהתעוררו בשעת תכנון וביצוע הפעולות. מאחר ולשכתו של אייכמן שימשה מרכז לכל התכניות והפעולות האלה, והוא עצמו התעניין והתערב בכל דבר שנגע ליהודים כציבור וכיחידים, הרי שניתנת לנו כאן תמונה מקיפה ומפורטת של "הפתרון הסופי" על כל שלביו. כמקור משמשים למחבר עשרות מסמכים ועדויות, וכן רשימות שהוא עצמו ערכן בעת שחקר את הפושעים והעדים בנירנברג. כל אותן התעודות, שעליהן הוא מבסס את מסקנותיו, מובאות במלואן בגוף הספר, וכל מי שיודע את פיזורן של התעודות באוספים ובארכיונים שונים ואת קשיי הגישה אליהם, יידע להעריך כראוי את ההקלה הרבה שיש בכך לקורא ולחוקר. מגבלתו העיקרית של הספר היא בעצם גישתו – גישת משפטן, המתעלם לרוב מהקשר ההיסטורי של המאורעות והתהליכים, שרק הוא עשוי לתת הסבר כולל לעובדות הבודדות המובאות בסדר כרונולוגי. דומה כתיבתו לכתב-אישום המכוון להגשה לבית משפט.

עיון קפדני בספרו של קמפנר מראה, שהיה שדה פעולה אחד בשטח ההשמדה, בו אין למצוא את התערבותו הישירה של אייכמן, דהיינו פעולותיהן של "עוצבות המבצע", שהיו אחראיות לרצח של למעלה ממיליון יהודים במזרח אירופה. בפרק קטן ומשני מראה קמפנר, שאמנם היה קיים שיתוף פעולה בין הצבא ובין המשדד הראשי לבטחון הרייך בהקמתן של עוצבות אלה, ושהדוחות על פעולותיהן נשלחו בין השאר גם למשרד זה, אך, רק זאת ותו לא.

את החוליה החסרה בין "עוצבות המבצע" ובין אייכמן מנסה להגיש לנו השופט מיכאל מוסמאנו בספרו בעל השם העלול להטעות, "עוצבות אייכמן"¹³. מוסמאנו כיהן כשופט במשפטם של מפקדי העוצבות בנירנברג, וספרו אינו אלא תמצית של מהלך המשפט ושל פסק הדין שהוצא על ידו. הוא מייחס את רעיון והקמתן של העוצבות לאייכמן. הלה נתקל, לפי דעתו, בקושי טכני של העברת מאות אלפי יהודים מאיזורים מרוחקים למחנות ההשמדה, לכן הציע להימלר לבצע את השמדתם במקומות מגוריהם, על ידי יחידות צבא ומשטרה מיוחדות. הימלר העביר את ההצעה להיטלר, והלה אישר אותה והטיל את ביצועה על הימלר, היידריך ואייכמן. המחבר אינו טורח להמציא לנו מקור לטענתו זו, אם כי הוא יודע שיש בה משום חידוש מעניין וחשיבות מיוחדת. ואכן, בעת מתן עדותו בבית המשפט בירושלים נקט לשון זהירה יותר, וחזר רק על הדברים שקיבל מפי שלנברג בדבר קבלת המלצותיו של אייכמן לבחירת סגל מפקדים לעוצבות, בדבר התעניינותו של אייכמן בפעולותיהן, ונוכחותו האישית במספר פעולות. אי-לזאת נאלצים אנו להסתפק בעובדות הבודדות המעטות המובאות על ידי קמפנר.

סקירה טובה ומדוייקת, אם כי פחות מפורטת, ימצא הקורא בספרו של צ'רלס ויהטון¹⁴, ולאחרונה גם בספרו של אלברט ווכר¹⁵, החושש, במידה מסוימת של צדק, שההתרכזות באישיותו ופשעו של אייכמן עלולה לעוות את התמונה הכללית ולטשטש את העובדה, שלא הוא היחיד האחראי לפשע האיום של העם הגרמני.

¹³ Michael A. Musmano: The Eichmann Kommandos. – Philadelphia, Macrae Smith, 1961. 268p.

¹⁴ Charles Wighton: Eichmann; his career and crimes. – London, Odham Press, 1961. 287p.

¹⁵ Albert Wucher: Eichmann gab es viele. – München – Zürich, Droemersch Verlaganstalt Th. Knauer Nachf., 1961. 286p.

מספר מדינות, שאליהן פנתה ממשלת ישראל בבקשה להמציא לה חומר המתייחס למעשיו של אייכמן בגבולותיהן, פירסמו אוספי מקורות מיוחדים, בהן מובא גם חומר חדש ובלתי ידוע עד כה לחוקרים. החשוב ביניהם הוא האוסף, שהוצא על ידי "הוועדה לחקר פשעי הנאצי בפולין", בכרכים 12 ו-13 של הבולטין שלה¹⁶. בציכוסלובקיה יצא ספר בשם "לקח ההיסטוריה"¹⁷, שאם כי אינו מביא תעודות משל אייכמן עצמו, הרי יש בו חומר חשוב ומעניין לגבי מדיניות הגרמנים כלפי הפרוטקטורט בכלל. ואילו ההיסטוריון הנודע ינה ליוואי ערך כרך תעודות על "אייכמן בהונגריה"¹⁸, בו הוא מביא ליד התעודות עצמן, גם סקירה כוללת על בעייה זו, התופסת מקום נכבד בכל פרשת "פעולותיו" של אייכמן. לסוג זה של פרסומים שייך גם האוסף, שהוכן על ידי "המכון לתיעוד יהודי" בפאריס¹⁹, והמביא את עיקרי המסמכים הדנים ב"פתרון הסופי" ובחלקו של אייכמן בביצועו. גם דו"ח קאסטנר²⁰ פורסם עתה בדפוס, ביזמתו של מו"ל גרמני, ואף הוא בעל חשיבות גדולה להבנת שואת יהודי הונגריה, ובעיקר לידיעת פרטי העיסקה של "דם תמורת סחורה", שהועלתה כמה פעמים במהלך המשפט.

יש לברך במיוחד על יזמתו של "בית קצנלסון" (קיבוץ לוחמי הגיטאות), שהוציא לראשונה בשפה העברית אוסף של תעודות עיקריות להבנת השתלשלותה של תכנית "הפתרון הסופי", החל מנאומו של היטלר ברייסטאג, ב-30 בינואר 1939, בו "הזהיר את העולם ואת היהודים מפני תוצאותיה של מלחמת עולם חדשה"²¹, ועד לקטעים בעדויותיהם של הפושעים שהגשימו את "נבואתו".

נציין לבסוף, שהנהלת בית המשפט בשיתוף עם לשכת העיתונות הממשלתית דאגה לכך, שהפרוטוקולים המילוליים של ישיבות בית המשפט, וכן התעודות שהוגשו על ידי התביעה ועל ידי ההגנה, חולקו למעוניינים ולמספר מוסדות בהעתקים משוכפלים. נאום התביעה של היועץ המשפטי אף יצא לאור בדפוס, הן במקור והן בתרגום אנגלי²², יש לקוות, שלאחר שהמשפט וכל התהליכים הקשורים בו יסתיימו, יוצאו הפרוטוקולים והמסמכים לאור בדפוס ובעריכה נאותה, כדי שישמשו את המחקר ההיסטורי, כדוגמת הפרוטוקולים של המשפט הצבאי הבינלאומי והמשפטים הצבאיים האמריקניים, שנערכו בנירנברג בשנים 1946-1947.

¹⁶ Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. XII, XIII. – Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze, 1960.

¹⁷ Lesson from history. Comp. with introduction and notes by Dr. Vaclav Král. – Prague, Orbis, 1961. 168p.

¹⁸ Jenő Levai: Eichmann in Hungary; documents. – Budapest, Pannonia Press, 1961. 299p.

¹⁹ Le Dossier Eichmann et "la solution finale de la question juive". – Paris, Buchet/Chartel & C.D.J.C., 1960. 221 p.

²⁰ Der Kastner-Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn. – München, Kindler, 1961. 367p.

²¹ "הפתרון הסופי": תעודות על השמדת יהודי אירופה בידי גרמניה הנאצית, בית לוחמי הגיטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"א. 158 ע'.

²² גדעון האוזנר: היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן. – ירושלים, מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה, תשכ"א. 180 ע'.

²³ 6,000,000 accusers; Israel's case against Eichmann. The opening speech and legal arguments of Mr. Gideon Hausner, Attorney-General. – Jerusalem, Jerusalem Post, 1961. 316p.